

Ur *Zenit* nr 30/4 1972

Samir Amin

Underutveckling och beroende idag

Den egyptiske ekonomen Samir Amin, verksam som chef för FN:s *Institut Africain de Développement Economique et de Planification* i Dakar och professor i nationalekonomi vid universiteten i Dakar och Poitiers.

En teoretisk modell för ackumulation och socio-ekonomisk utveckling

Avsikten med denna undersökning är att visa, att det mellan ett självcentrerat och ett perifert system råder en avgörande skillnad med avseende på kapitalackumulation och socioekonomisk utveckling. Denna — enligt vår mening absolut avgörande — skillnad utgör den allmänna teoretiska ramen för våra frågor om samhällsstrukturen och olika viktiga aspekter av aktuella globala problem, sociala (särskilt rörande arbetslöshet, undersysselsättning och marginalitet) såväl som ideologiska och politiska (i synnerhet frågor om socialt medvetande, klassmedvetande, planering, frigörande av resurser och människor, om utbildningen och dess sociala roll osv.).

Det ekonomiska systemet indelas i fyra sektorer som kan granskas dels med utgångspunkt från produktionen, dels från den arbetande befolkningens fördelning.

Den avgörande länkningen i ett självcentrerat system

Den avgörande länkningen i ett självcentrerat system är den som förbinder sektor 2 (produktionen av 'mass'-konsumtionsartiklar) med sektor 4 (produktionen av produktionsmedel avsedda att möjliggöra produktionen av 2). Denna avgörande länkning har de facto kännetecknat kapitalismens utveckling i systemets centrum (Europa, Nordamerika och Japan). Den ger en abstrakt definition på ett 'rent' kapitalistiskt produktionssätt, och har som sådant analyserats i *Kapitalet*. Man kunde visa att utvecklingen i såväl Sovjet som Kina likaså byggts på denna avgörande länkning, även om processen i Kina varit av säregen karaktär.

Marx har faktiskt visat att det i det kapitalistiska produktionssättet råder ett *objektivt* (dvs *nödvändigt*) samband mellan mervärdeskvoten och produktivkrafternas nivå. Mervärdeskvoten bestämmer i första hand hur nationalinkomsten fördelas (mellan löner och mervärde i form av profit), och därmed efterfrågan (lönerna bestämmer i huvudsak efterfrågan av masskonsumtionsartiklar, eftersom profiten helt eller delvis 'sparas' för att investeras'). Produktivkrafternas utvecklingsnivå kommer till uttryck i den samhälleliga arbetsdelningen: arbetskraftens sysselsättning (i lämpliga proportioner) inom sektorerna 2 och 4 (sektorerna 2 och 1 enligt Marx egen reproduktionsmodell). Men fastän det av *Kapitalet* framgår att denna objektiva relation är avgörande har den ofta 'glömts bort', särskilt i diskussionen om profitkvotens tendentiella fall. Det ofta framförda argumentet att ökningen av kapitalets organiska sammansättning kan kompenseras av mervärdeskvotens ökning, förlorar all mening så snart man inser motsättningen mellan systemets förmåga att producera respektive konsumera — som är inneboende i det kapitalistiska produktionssättet — oupphörligt växer, och därmed ger uttryck åt den objektiva karaktären hos relationen mellan mervärdeskvoten och produktivkrafternas utvecklingsnivå. Som vi flera gånger understrukit är denna teoretiska ackumulationsmodell långt innehållsrikare än alla utarbetade empiristiska modeller

(1) därför att den avslöjar varifrån profiten kommer (vilket förutsätter en värdeteori) och befriar ekonomisk rationalitet från varjehanda absolut egenskap. Den visar att det handlar om rationalitet inom systemet, inte oberoende av det, vilket Piero Sraffa återupptäckt på ett mästerligt sätt;

(2) därför att den likaså åskådliggör hur de ekonomiska besluten inom detta system med nödvändighet är suboptimala, vilket avslöjar den ideologiska — ickevetenskapliga — karaktären hos marginalisternas konstruktion 'allmän jämvikt', och

(3) därför att den visar att 'reallönen' inte kan anta 'vilket värde som helst', vilket ger relationer mellan de sociala krafterna en objektiv ställning.

Den objektiva relationen ifråga kommer till uttryck i sysselsättningens och arbetslöshetens konjunkturella svängningar. En ökning av mervärdeskvoten över dess objektivt nödvändiga nivå leder till en kris, på grund av den otillräckliga efterfrågan. En minskning av mervärdeskvoten fördröjer den ekonomiska tillväxten och skapar så förutsättningar för en arbetsmarknad som är gynnsam för kapitalet. Som vi har visat kompliceras denna anpassningsprocedur — som väl överensstämmer med ackumulationen under den industriella revolutionen fram till trettitalskrisen (en period kännetecknad av den ekonomiska cykeln) — på grund av att valet av teknik influeras av lönevariationerna, vilket även det avslöjar systemets suboptimala karaktär. Ökad sysselsättningsgrad (vilket inte utesluter utan tvärtom förutsätter en marginal av ständigt låg arbetslöshet) och konjunkturella svängningar i arbetslöshetsgraden visar hur systemet fungerar. De interna omvandlingarna inom den moderna kapitalismen sker med hjälp av denna anpassningsmekanism. Kapitalmonopolisering å ena sidan och nationell organisering av arbetarna å den andra *möjliggör* en planering med syfte att minska de konjunkturella svängningarna. Om arbetarklassen godtar att hålla sig inom denna ram, inom systemet, om kapital och arbete under statens spira ingår ett 'sambandsfördrag' som förbinder ökade löner med ökad produktivitet (i proportioner som räknats fram av 'teknokrater'), kan man försäkra sig om ett tillstånd av nära nog full sysselsättning. Man bortser då från att vissa samhällssektorer kan vägra att godta 'fördraget' och därmed vålla problem: detta gäller särskilt små och medelstora företag som riskerar att bli koncentrationens offer och som — särskilt inom relativt efterblivna strukturer — kan förfoga över en större eller mindre förmåga till politisk utpressning. Man bortser även ifrån att utrikesrelationerna inte kan regleras av detta slags planering. Därför växer motsättningen mellan produktionens globala karaktär — som kommer till uttryck i de multinationella företagens växande betydelse — och den fortfarande nationella karaktären hos kapitalets och arbetets institutioner. Den socialdemokratiska ideologin, som uttrycker föreställningen om ett sådant sambandsfördrag, upphör vid nationalstatens gränser.

Hur schematisk modellen än är — den är ju bara en abstraktion av verkligheten — fångar den ändå det väsentliga hos systemet. I modellen abstraherar man bort relationer till yttre världen, vilket inte innebär att kapitalismen utvecklas inom ramen för nationell självförsörjning, utan att systemets väsentligaste relationer kan förstås även om man bortser från dessa yttre relationer. För övrigt är relationerna mellan de utvecklade regionerna som helhet och systemets periferi kvantitativt sett marginella jämfört med de inre rörelserna. Dessutom är dessa relationer en följd av ursprunglig ackumulation och inte av en utvidgad reproduktion, varför man kan abstrahera från dem.

Den historiskt sett *relativa* skillnaden mellan mass- och lyxkonsumtionsartiklar framstår också klart i denna modell. 'Lyx'-produkter i strikt mening är sådana, vars efterfrågan härrör ur den konsumerade delen av profiten. Den efterfrågan som härstammar från löner växer med

den ekonomiska tillväxten — med produktivkrafternas utveckling. I början av den kapitalistiska utvecklingen riktar sig denna utveckling nästan uteslutande mot livsviktig konsumtion — föda, kläder, bostäder, men idag, på ett mer avancerat utvecklingsstadium, vändes den alltmer mot varaktiga konsumtionsartiklar (bilar, elektrisk köksutrustning osv). Denna massprodukternas historiska förändring är emellertid av avgörande betydelse för förståelsen av vårt problem. Efterfrågestrukturen vid systemets start gynnar en revolution inom jordbruket genom att öppna vägen för en ström av livsmedelsprodukter *till den interna marknaden* (historiskt sett har denna omvandling av jordbruket antagit formen av agrarkapitalism). Textilindustrins och urbaniseringens roll i ackumulationsprocessen är väl känd. De varaktiga konsumtionsartiklarna — vars produktion fordrar mycket kapital och kvalificerad arbetskraft — uppträder undan för undan när produktiviteten inom jordbruket och produktionen av icke varaktiga artiklar redan tillryggalagt avgörande etapper.

Den viktigaste länkningen i den perifera modellen

Modellen för ackumulation och socio-ekonomisk utveckling i systemets periferi har strängt taget inget att göra med den som vi hittills sysselsatt oss med.

I begynnelsen har vi skapandet — på impuls från centrum — av en exportsektor, som spelar den avgörande rollen i skapandet och formandet av marknaden. Man kommer inte långt genom att till uttrötning upprepa plattityderna om att de produkter som exporteras av periferin är mineral- och jordbruksråvaror, helt uppenbart produkter för vars framställning den eller den regionen i periferin har någon naturlig fördel (rik mineraltillgång eller tropiskt klimat). Det yttersta skäl som möjliggör skapandet av denna exportsektor måste sökas i riktning av frågan vilka förhållanden som gör etableringen 'lönsam'. Det nationella kapitalet i centrum är på intet vis tvingat att emigrera till följd av otillräckliga användningsområden i centrum, men den flyttar mot periferin om det kan uppnå bättre avkastning där. En utjämning av profitkvoten fördelar vinsterna från avkastning, och får kapitalexport att framstå som ett medel att övervinna profitkvotens tendentiella fall. *Skälet* till att skapa denna exportsektor är att man i periferin kan erhålla produkter som utgör grundläggande beståndsdelar i det konstanta kapitalet (råvaror) eller i det variabla (livsmedel) till en produktionskostnad som är lägre än den som råder i centrum för framställningen av analoga produkter (eller av substitut, som ifråga om kaffe eller te).

Det är här som teorin om det *ojämna utbytet* kommer in. De produkter som exporteras från periferin är av intresse i den utsträckning som — alla faktorer i övrigt lika, vilket i detta sammanhang innebär *lika produktivitet* — betalningen av arbete är lägre än i centrum. Och det kan den vara om samhället med alla medel — ekonomiska och utomekonomiska — underkastar denna nya funktion: att stå till till tjänst med billig arbetskraft åt exportsektorn.

Detta är inte platsen att utveckla historien om hur periferin formats efter kraven från centrum. Vi har gjort det i annat sammanhang, där vi skilt ut etapperna i den kapitalistiska utvecklingen (merkantilistisk etapp, industrikapitalism med konkurrens och utan kapitalexport och monopolens finanskapitalism med kapitalexport) och de olika regionerna i den 'tredje världen' (Latinamerika, Afrika, Asien och Orienten). Låt oss bara framhålla, att så snart som ett samhälle — som i detta avseende blivit *beroende* — underkastar denna nya funktion förlorar det sin 'traditionella' karaktär, ty det är uppenbarligen inte någon funktion hos de verkligt traditionella samhällena (dvs de förkapitalistiska) att stå till tjänst med billig arbetskraft åt kapitalismen! Alla problem som härrör från de s k traditionella samhällenas omvandling måste begrundas i detta sammanhang, utan hänvisning till någon 'dualism', dvs en påstådd

samtidig existens av ett autonomt 'traditionellt' samhälle och ett växande 'modernt'.

Ty om det i denna modell och på detta stadium egentligen inte finns någon länkning mellan exportsektorn och 'ekonomin i övrigt', så är samhället ändå underkastat det avgörande kravet att tillhandahålla billig arbetskraft åt exportsektorn. Den avgörande länkning som kännetecknar ackumulationsprocessen i centrum — och som kommer till uttryck i det objektiva sambandet mellan betalningen av arbetet och produktivkrafternas utvecklingsnivå — försvinner helt. Betalningen av arbetet inom exportsektorn är så låg som de ekonomiska, sociala och *politiska* förhållandena tillåter. Vad produktivkrafternas utvecklingsnivå beträffar är den här heterogen (i den självcentrerade modellen var den homogen), avancerad (och ibland mycket avancerad) inom exportsektorn och låg i 'ekonomin i övrigt'. Och denna efterblivenhet — som vidmakthålls av systemet — är den omständighet som tillåter exportsektorn att dra nytta av billig arbetskraft.

Under sådana omständigheter blir den interna marknaden, kringkuren av exportsektorns utveckling, begränsad och snedvriden. Den interna marknadens begränsning förklarar varför periferin inte kan dra till sig mer än en ringa del av det kapital som kommer från centrum, fastän den erbjuder en bättre avkastning. Motsättningen mellan förmågan att konsumera respektive producera överskrids på det globala systemets totala nivå (marknad och periferi) av den växande marknaden i centrum. Periferin — som fullt motsvarar sin benämning — spelar enbart en marginell, underordnad och begränsad roll. Denna dynamik leder till en ökad polarisering av rikedomarna till fördel för centrum.

Icke desto mindre uppstår en intern marknad i och med en viss storlek på exportsektorn. Jämfört med den marknad som alstras av den centrala processen är den snedvridna till (relativ) nackdel för efterfrågan på 'mass'-konsumtionsartiklar och (relativ) fördel för 'lyx'-artiklarna. Om allt investerat kapital i exportsektorn vore utländskt och om alla profiter som det kapitalet gav upphov till återexporterades till centrum, skulle den interna marknaden inskränka sig till en efterfrågan av masskonsumtionsartiklar lika begränsad som betalningen för arbetet var låg. Men i verkligheten är en del av detta kapital lokalt. Och för övrigt bygger de metoder som används för att garantera en låg betalning av arbetet på att stärka olika lokala, parasitära sociala skikt som fyller funktionen av verktyg: storgodsägare på en plats, kulaker på en annan, kommersiell kompradorbourgeois, statsbyråkrati osv. Den interna marknaden bygger därför *väsentligen* på dessa sociala skikts 'lyx'-efterfrågan.

På så vis kännetecknas den perifera, beroende modellen för ackumulation och socio-ekonomisk utveckling av en specifik länkning, som kommer till uttryck i förbindelsen mellan exportsektorn och 'lyx'-konsumtion. Industrialiseringen, den importersättande, börjar därför 'bakifrån', dvs med produkter som svarar mot centrumets mest avancerade utveckling, med 'varaktiga' varor. Som vi påpekat kräver dessa produkter mycket kapital och resurser som är knappa (kvalificerad arbetskraft osv). Resultatet blir en grundläggande snedvridning i fördelningen av resurser till fördel för ovannämnda produkter och till nackdel för sektor 2. Denna sektor missgynnas systematiskt: det uppstår ingen 'efterfrågan' på dess produkter och den drar inte till sig några finansiella eller mänskliga resurser som kunde möjliggöra en modernisering av den. På samma sätt kan man förklara 'subsistensjordbrukets' stagnation; dess potentiella produkter är föga efterfrågade och det ges inte någon allvarlig hjälp till omvandling när de knappa resurserna ska fördelas. Varje 'utvecklingsstrategi' som bygger på 'lönsamhet', relativa priser och den rådande efterfrågan leder med nödvändighet till denna systematiska snedvridning. De 'industrier' som satts upp i ett sådant sammanhang kan aldrig bli startpunkter för utveckling, utan förstärker istället olikheterna inom systemet, utarmar den del av

befolkningen som i egenskap av producenter befinner sig inom sektor 2, och möjliggör istället ett snabbare infogande av minoriteten i det globala systemet.

Ur 'social' synvinkel leder denna modell till ett specifikt problem: massornas *marginalisering*. Därmed förstår vi en samling av mekanismer för utarmning av massorna under i övrigt heterogena former: proletarisering av småproducenter och hantverkare, halvproletarisering på landsbygden och utarmning utan proletarisering av bönder i bysamhällen, urbanisering och massiv tillväxt av den öppna urbana arbetslösheten, av undersysselsättningen osv. Arbetslösheten antar därmed *former* som är helt annorlunda dem i den centrala utvecklingsmodellen, och undersysselsättningen i allmänhet tenderar att växa istället för att vara relativt begränsad och stabil, i takt med konjunktursvängningarna. Arbetslöshetens och undersysselsättningens *funktion* är därför en annan än den centrala modellen: trycket från arbetslösheten garanterar en minimal och relativt fast betalning av arbetet såväl i sektor 1 som i sektor 3, lönen uppträder i modellen inte samtidigt som kostnad och som efterfrågeskapande inkomst, utan bara som kostnad; efterfrågan har sitt ursprung på annat håll, utomlands eller i de socialt privilegierade kategoriernas inkomster.

Utvecklingens 'yttre' ursprung som permanentas trots ekonomins växande diversifiering, industrialisering osv är ingen *arvsynd*, ingen *deus ex machina* i den beroende, perifera ackumulationsmodellen. Ty denna är en modell för *reproduktion* av sina *sociala* och ekonomiska funktionsbetingelser. Marginaliseringen av massorna är själva förutsättningen för ett infogande av minoriteten i det globala systemet, det som tillförsäkrar denna minoritet ökade inkomster, vilket gör det möjligt för den att anta 'europeiska' konsumtionsmönster. Denna utvidgning av konsumtionsmodellen garanterar lönsamheten i sektor 3 och förstärker de privilegierade klassernas sociala, kulturella, ideologiska och politiska integration.

På denna nivå av diversifiering och fördjupad underutveckling uppträder alltså nya mekanismer för dominans och beroende: kulturella och politiska. Men även ekonomiska: det teknologiska beroendet och de multinationella bolagens dominans. Sektor 3 kräver nämligen kapitalintensiva investeringar, som bara de stora oligopola, multinationella bolagen kan åstadkomma; ett materiellt utslag av det teknologiska beroendet.

Men på detta stadium uppträder även mer komplicerade former när det gäller äganderätt och ekonomisk styrning. Den historiska erfarenheten visar, att det är vanligt med ett — om än underordnat — deltagande av lokalt, privat kapital i den importersättande industrialiseringen. Den har också — åtminstone i de stora länderna — visat att en tillräcklig marknad som skapas genom utveckling av sektorerna 1 och 3 kan möjliggöra skapandet av en sektor 4. En sådan är ofta initierad av staten. Utvecklandet av en tung industri och en offentlig industrisektor innebär dock på intet vis att systemet utvecklats mot en självcentrerad form. Ty denna sektor 4 tjänar inte utvecklingen i sektor 2 utan sektorerna 1 och 3.

Analysen leder alltså till den grundläggande frågan: utveckling för vem? Om man menar att en utveckling inte har någon mening om den inte *inbegriper* massorna och deras levnadsstandard, är den beroende, perifera utvecklingsmodellen en återvändsgränd. En strategi för utveckling *för massorna* måste börja med att i grunden revidera prioriteringen vid fördelningen av resurser, vilket förutsätter ett tillbakavisande av systemets lönsamhetsregler. Hela betydelsen av en strategi för övergång ligger just här. En övergång är inget annat än tiden för en revidering av modellen, för en omkastning av dess prioriteringar, för en gradvis övergång från länkningen 1-3-4 till länkningen 2-4. Den måste därför bedömas ur denna synvinkel och inte enbart ur de ekonomiska 'formernas': industriell diversifiering *kontra* monoproduktion för

export, offentligt ägande *kontra* utländskt kapital osv.

Övergångsproblematikens teoretiska sammanhang

Det väsentliga innehållet i en *övergångsproblematik* är skiftet från ett underutvecklat, beroende utvecklingsmönster (med 1-3 som den viktigaste länkningen) till ett verkligt självständigt och självcentrerat (som vilar på länkningen 2-4). Infogandet i det globala systemet av de länder som underutvecklats är från början en specifik motsättning i systemet som tenderar att bli dess huvudmotsättning: å ena sidan skapar den objektiva förutsättningar för ett behov av utveckling som verkligen upplevs av folken i periferin, men å andra sidan stänger den för dessa länder en väg mot fullbordad kapitalistisk utveckling, som varit det historiska svaret på ackumulation, det tillstånd som föregår socialismen. Det är därför som denna specifika motsättning blivit till huvudmotsättning, dvs den som visar på sprickorna i systemet och möjligheten att överskrida det.

Detta är inget annat än ett ytterligare uttryck för *lagen om den ojämna utvecklingen*, enligt vilken systemen börjar gå under och överskridas inte i centrum utan i periferin som utgör kedjans svagaste länk, den del där motsättningarna starkast kommer till uttryck. Man kan i historien finna slående uttryck för denna allmänna lag, särskilt i den mediterrana och europeiska historien. De äldsta kulturerna i Orienten (Egypten, Mesopotamien osv) började överskridas i sin grekisk-romerska periferi, liksom den klassiska antika kulturen började gå under och överskridas i sin barbariska periferi, där det feodalt kristna Europas kultur utvecklades längst och friast. Låt oss för säkerhets skull precisera, att huvudmotsättningen inte är detsamma som systemets grundläggande motsättning, som förblir den som råder mellan produktivkrafternas utvecklingsnivå och samhällsorganisationens hindrande band. Huvudmotsättningen skulle inte kunna existera utan den grundläggande. Den förra anger bara platsen för brytningen, den senare systemets innersta väsen.

Överskridandet av ett system upptar en historisk tidsrymd av större eller mindre men aldrig försumbar längd. Och det är just detta som är *övergångsperioden*. Det är denna period som skiljer kapitalismen från den fullbordade socialismen. Och för att fortsätta våra historiska paralleller, kommer man på samma sätt att uppfatta den kristna erans första århundraden som en period av övergång från den mediterrana antikens samhällsformationer till den feodala europeiska medeltidens.

Övergångsstrategier

Vi har alltså definierat en övergång under de historiskt givna förutsättningarna — en periferi som idag integreras i det globala systemet och formats till beroende periferi — som ett gradvis övergivande av det beroende kapitalistiska utvecklingsmönstret till förmån för ett nationellt och självcentrerat, som utmynnar i ett socialistiskt överskridande av kapitalismen.

De historiska erfarenheterna från Sovjetryssland innehåller visserligen — i likhet med alla historiska erfarenheter — nyttiga läxor, men kan ändå inte överföras till dagens 'tredje värld'. Inte på grund av ideologiska invändningar, t ex att man bedömer de uppnådda resultaten, de nationella ekonomiska, sociala och politiska strukturerna i dagens Ryssland som 'icke-socialistiska', och därför att man vill 'undvika' liknande 'avvikelser' på väg mot en annorlunda definierad socialism. Om byggandet av ett nationellt, oberoende samhälle likt dagens ryska verkligen vore möjligt i den tredje världen idag, skulle starka objektiva krafter sträva mot denna kanske 'historiskt objektiva nödvändighet'. Vi tror inte att det är så, eftersom en utveckling av detta slag är objektivt omöjlig för de underutvecklade länderna under 1900-

talets sista tredjedel.

Ryssland vid seklets början var inte ett perifert land utan ett — efterblivet — centralt kapitalistiskt land. Dess strukturer var olika underutvecklingens, dvs den *beroende* kapitalismens, exempelvis var marginaliseringen ett okänt fenomen. 1917 års revolution möjliggjorde ett enkelt påskyndande av ackumulationsprocessen utan att på något avgörande sätt modifiera det kapitalistiska ackumulationsmönstret. Undertryckandet av det privata ägandet till produktionsmedlen till förmån för det statliga var förutsättningen för detta påskyndande. Historien har visat att det under de ryska förhållandena var möjligt att uppfylla kapitalismens ackumulerande mission fast under andra ägandeformer. Denna möjlighet får sin genklang i den sovjetiska teorin om den socialistiska revolutionen som en omkastning av ägandeformerna som möjliggör — genom undertryckandet av det privata ägandet — en anpassning av dem till produktivkrafternas utvecklingsnivå (den potentiella, dvs den som svarar mot målen för den förverkligade industrialiseringen). Denna teori leder till en ekonomistisk ideologi om övergången, som formulerats i de bekanta termerna: prioritera den tunga industrin framför den lätta, industrin framför jordbruket, ohämmad härmning av Västerlandets teknologi, en definition av konsumtionsmönstret med utgångspunkt från det västerländska. Kort sagt en uppsättning dogmer sammanfattade i den tvetydiga formeln 'att på alla områden hinna ifatt de avancerade ländernas produktion'.

England var det land där industrikapitalismen började, och alla andra idag utvecklade länder har någon gång och i något avseende varit 'efterblivna' jämfört med England. Men ingen av dessa länder har någonsin varit perifera i den bemärkelse som vi ovan fastställt. Med viss tidsförskjutning hann det kontinentala Europa och Nordamerika upp England (och passerade det i USAs och Tysklands fall), under former som i stort var analoga med de engelska. Japan följde slutligen mönstret från en kapitalism som uppnått sin första blomstring, men dess övergång uppvisade ändå former av särskilt intresse, i synnerhet statens centrala roll. Ryssland utgjorde det sista exemplet på en sådan ackumulationsmodell, säreget endast såtillvida som statsägandet inte bara var en övergående företeelse utan en definitiv, dvs med sannolikhet oåterkallelig. Häri ligger det tvetydiga: dess ursprung (den *socialistiska* revolutionen) och systemets utmärkande drag, den fullbordade nationella statskapitalismen.

I alla dessa modeller har övergångsperioden kännetecknats av *massornas underkastelse* i den passiva rollen av arbetskraftsreserv, som undan för undan flyttas över till den 'moderna' sektorn, vilken breder ut sig tills den omfattar hela samhället. Kolchosen och det administrativa förtrycket har här fyllt samma roll som *enclosures* och fattiglagarna i den engelska modellen.

Men denna väg är stängd för dagens periferiländer på grund av själva den framskridna utvecklingen, marginaliseringsprocessen, den växande klyftan mellan en modern teknologi i det härskande kapitalets tjänst och kravet på omedelbar förbättring från massornas sida osv. Alternativet är: beroende utveckling enligt den ovan beskrivna modellen eller en självcentrerad utveckling som är ny och *annorlunda* än de hittills utvecklade ländernas. Och här återkommer vi till lagen om kulturernas ojämna utveckling: periferin *måste överskrida* den kapitalistiska modellen (även den statskapitalistiska), den kan inte 'hinna ifatt'.

Periferin måste i grunden tillbakavisa den kapitalistiska modellen för resursfördelning just på grund av den specifika obalans som dess infogande i det globala systemet i egenskap av periferi tvingat fram (vilket kommer till uttryck i marginaliseringen). Den måste tillbakavisa dess lönsamhetsregler. En politik som bygger på lönsamhet inom en struktur av relativa priser, som påtvingats i samband med infogandet i det globala systemet, vidmakthåller och

återskapar ett mönster av växande inkomstolikheter (därav marginaliseringen), som i sin tur förstärker resursfördelningen i den perifera modellen. En 'tillrättning' av resursfördelningen måste därför i stort sett försiggå utanför marknadens regler, genom att man direkt tillgodoser de uttryckta behoven (av föda, bostäder, utbildning, kultur osv). I och med detta måste periferin överskrida kapitalismen, slå en bräscher fram mot en socialistisk kultur och upphäva människornas främlingskap.

Övergångsstrategins alla 'tekniska' problem måste betraktas ur denna avgörande synvinkel. Särskilt gäller det länkningarna jordbruk—industri, lätt industri—tung industri, arbetsintensiva metoder—kapitalintensiva metoder. Problemet är att förena de mest moderna etableringar med omedelbara förbättringar i den 'fattiga' sektorn (sektor 2 i modellen) dit befolkningens massa är koncentrerad, att ta den moderna tekniken i anspråk för att omedelbart förbättra produktiviteten och massornas läge. Det är denna omedelbara förbättring, och den enbart, som kan frigöra produktivkrafterna och uppfinningsförmågan och mobilisera massorna i ordets egentliga mening. En sådan mobilisering fordrar uppenbarligen att man utvecklar lämpliga former för verklig demokrati på alla nivåer, i byn, regionen och staten.

En kombination av modern teknik och en omedelbar förbättring av massornas läge kräver utan tvivel en radikal omställning av den vetenskapliga och teknologiska forskningen. En imitation av den utvecklade världens teknologi kan inte vara lösningen på problemen i dagens underutvecklade värld. Detta är ett avgörande skäl för att försvara den vetenskapliga och teknologiska forskningens oberoende i den tredje världen.

Därmed tycks de konkreta övergångsstrategierna bli till 'själv tillitsstrategier' (self-reliance). 'Själv tillit' kan gälla för olika nivåer, i och med att man demokratiskt respekterar de sociala grupper som utgör nationen: byn, regionen (särskilt i Afrika där den verkliga regionen är kulturellt och etniskt homogen), staten och kanske grupper av stater. Kravet på en viss mognad hos betingelserna kan tvinga ett land att ha ett mycket långt perspektiv för övergången, och till en början endast tillämpa strategin på de mest elementära nivåerna. Här kommer frågan om de 'små länderna' in. Exemplet Vietnam har visat att också i ett 'litet land' — och det under de ytterst hårda omständigheter som kriget framtvingar — en 'själv tillitsstrategi' kan vara en effektiv första etapp i en övergång. Det långa perspektivet för övergången är inte uttryck för någon 'bromsning' av en övergång, som man uppenbarligen skulle vilja ha så snabb som möjligt. Det vittnar bara om att underutvecklingens problem inte kan övervinnas definitivt förrän i ett radikalt förnyat globalt system, i ett världsomspännande socialistiskt samhälle. Det är för övrigt därför som de former övergången tar sig är tillfälliga: det är inte frågan om att övergå från ett kapitalistiskt globalt system, som bygger på en hierarkisk ordning av nationer, till ett socialistiskt världssystem där det intill varandra existerar ett antal 'socialistiska' nationer som är relativt isolerade och autarkiska.

En på detta vis formulerad övergångsproblematisering hjälper oss att förstå den inskränkta karaktären hos den debatt i ämnet som fördes fram till sextioalet. En övergång kräver förvisso något mer än en utvidgning av det offentliga ägandet på bekostnad av det privata eller av den tunga industrin. En utvidgning av den offentliga sektorn och den tunga industrin som inte beledsagas av en radikal förändring av den ekonomiska målsättningen (också till priset av en icke maximal tillväxt) riskerar att vidmakthålla det beroende utvecklingsmönstret, om än under nya former. Detta är som vi ska se den spontana tendensen hos systemet idag. Frågor för en verklig debatt vore marknads- och icke-marknadsformernas respektive centraliseringens och decentraliseringens samband med utvecklingen, makten och demokratin osv.

För en övergång under rådande olikhet mellan nationerna gäller att den för att inte enbart vara en utveckling av underutvecklingen i dess 'klassiska' eller 'förnyade' form, samtidigt måste vara nationell, folkligt demokratisk och socialistisk. Den blir det genom sitt sammanhang. Enbart om målet att låta det socialistiska medvetandet mogna och utvecklas inte offras på någon punkt i det snabba ekonomiska framåtskridandet, kan en strategi förtjäna namnet övergångsstrategi.

Systemets spontana tendenser: utvecklingspolitikens svårigheter och de nya beroendeformerna

Den ovan företagna analysen av övergångens villkor, som tog sin utgångspunkt i det förhärskande mönster som alstrar olikhet mellan nationerna, gör det möjligt att klargöra hindren för den utvecklingspolitik som tillämpas i den 'tredje världen', och att avslöja åt vilket håll systemet spontant är på väg.

Finns det någon möjlig alternativ utvecklingsväg? En ytlig granskning av de senaste 25 årens resultat kunde få en att tro det. Några av den tredje världens länder har faktiskt under kortare eller längre tid uppvisat relativt höga tillväxtsiffror, inom det rådande systemets ram. Dessa 'mirakel', som bygger på en utåtriktad utveckling, och som betingats av utrikesefterfrågan på någon råvara (sektor 1) och investeringar av utländskt kapital (i sektorerna 1 och 3), motsvaras av *stagnation* i det stora flertalet av de länder som tillhör den s k tredje världen. I alla dessa synbarligen 'lyckliga' fall har underutvecklingens alla karaktäristika (växande olikhet med åtföljande sneda resursfördelning, marginalisering, beroende osv) inte underlåtit att minska utan markerats alltmer.

En 'planering' tömd på varje innehåll är en impotent teknik. Man kan faktiskt inte planera något annat än en självcentrerad utveckling. Diskussionen av modellen för ackumulation i centrum har visat på förutsättningen för en nationell ekonomisk politik, på det som utgör huvudinnehållet i de avancerade kapitalistländernas 'indikativa planering' och 'samordnad näringspolitik'. Förutsättningen är som vi minns en framskriden monopolisering och en starkt organiserad arbetskraft med ett socialdemokratiskt medvetande. 'Samordnad näringspolitik' finner icke desto mindre sin begränsning i den växande motsättningen mellan produktionens världsomfattande karaktär och 'sammällsfördragets' nationella. Den sovjetryska modellen för påskyndad ackumulation har under ovan beskrivna speciella förhållanden utvecklat en planeringsteknik. Vi har beskrivit det väsentliga innehållet i en (nödvändigtvis självcentrerad) övergångsstrategi, som kan ligga till grund för en tredje typ av planering.

Försöken att 'planera' en utvecklingsstrategi som är beroende och påförd utifrån saknar däremot egentlig mening. Ty den är onödig om omständigheterna är 'gynnsamma' och maktlös om de inte är det. Försöken är troligen resultat av teknokratisk isolering och ett slaviskt efterapande av modeföreteelser, som utan kritiskt sinne överförts från den utvecklade världen till den underutvecklade, för övrigt oftast i påver och stundtals i karikatyrartad form. Svårigheterna för denna planering framgår till fullo av konstaterandet — som gäller för Afrika, Asien och Latinamerika — att 'resultaten' (i form av tillväxt) varit nästan helt oberoende av 'förutsägelse' och 'planerna'. Den otillräcklighet i metod och teknik och verkställande myndigheters förmåga, som ofta åberopats för att förklara planernas oförmåga att faktiskt styra den ekonomiska utvecklingen, är bara yttre symptom på en oförmåga med annat ursprung. Agerandet från de härskande multinationella bolagen, vars beslutscentra ligger utanför de underutvecklade länder där de verkar, reducerar 'planeringen' till att förutse dessa bolags sannolika uppförande och dettas inverkan på den 'traditionella' ekonomin och de

medelstora och små företagen. I bästa fall reduceras planen till att förutse bristande sammanhang i besluten och de hinder som därigenom kan uppstå, utan att man faktiskt kan ingripa, eller att utarbeta traditionella offentliga program för en tillväxt som man inte härskar över.

Att kritisera det ineffektiva i en sådan planering är idag onödigt. Det visas av att man även öppet rekommenderar att överge den till förmån för en enkel beräkning av lönsamheten '*projekt för projekt*'. En sådan politik, som särskilt förordas av Världsbanken, löser inga problem utan visar bara att anspråken måste sänkas.

Kan då inte en 'spontan' utveckling av detta slag åtminstone skapa betingelser för sitt eget överskridande inom systemets ram, och på så vis framstå som en historiskt 'nödvändig' första etapp? Man kan allvarligt betvivla saken, därför att den modell som utvecklingen ifråga bygger på är en modell för reproduktion av sina egna betingelser. Den fördjupningen av den beroende, perifera utvecklingen leder mot former som idag är skönjbara, men i morgon utan tvivel är en 'avancerad' underutvecklings huvudformer. Den teknologiska dominansen resulterar med nödvändighet i en 'prioritering' av utvecklingen i sektorerna 1 och 3, därför att dessa sektorer kan vara konkurrenskraftiga i internationell skala, vare sig det gäller export eller produktion av 'lyx'-artiklar. Att man gynnar de senare avslöjar anammandet av västerländska konsumtionsmönster. En sådan 'indirekt' dominans kan ersätta det utländska kapitalets 'direkta' via företagen.

Under de första etapperna av den perifera ekonomins bildande, medan de teknologiska hindren ännu är begränsade, måste det härskande centrala kapitalet för att garantera systemets effektiva funktion direkt kontrollera de 'moderna' sektorer det skapat. Även medel för direkt politisk kontroll är nödvändiga på detta stadium; därför kolonisering eller direkt ingripande i 'halvkolonier', som i Latinamerika eller vissa orientaliska länder. På ett mera framskridet stadium av perifer utveckling garanterar den teknologiska dominansen systemets reproduktionsbetingelser utan direkta, kontrollerande investeringar och direkt politisk intervention. Mot denna bakgrund avtecknar sig nykolonialismens och nyimperialismens roll. Då kan investeringarna kanske ombesörjas av lokalt 'sparande' privat eller kanske främst offentligt. Utvecklandet av en — kanske högst betydande och lokalt rentav dominerande — offentlig sektor utesluter inte ett beroende för *systemet som helhet*, inklusive den offentliga sektorn. Beroendet garanteras av de lokala krafterna, även om de organiseras i en statskapitalism som utger sig för att vara socialistisk. På ett så ytterligt avancerat stadium kan man t o m tänka sig att det utvecklas en sektor 4 — dvs en tung industri — som lokalt stöttar den beroende helheten. I så fall antar denna sektor huvudsakligen formen av en offentlig sektor, som i Brasilien.

Den politiska teorin om *subimperialismen* svarar mot detta faktiska problem, det om ojämnheten i den perifera utvecklingen. Ty man inser att vissa regioner i periferin inom ramen för den globala hierarkin drar nytta av den geografiska koncentrationen till deras territorier av industrier av typ 3 och 4. De senare räcker, förutom för den egna 'nationella' marknaden, till för de grannländer som huvudsakligen vidmakthålls som reserver av 'billig' arbetskraft. I ett sådant perspektiv bör man betrakta inte bara vissa stora stater i den tredje världen (där Brasilien är det mest utvecklade exemplet, men där man också kan se den roll som Indien kallas att spela). Det gäller även för mer anspråkslösa trakter som den arabiska världen eller det svarta Afrika. I Afrika mer än annorstädes har den direkta och brutala kolonialismen sprängt alla förkoloniala strukturer och särskilt de inomkontinentala kommersiella band, som lät olika regioner inom denna stora kontinent komplettera varandra. Man kan se hur Afrikas

omstöpning till en utifrån styrd, beroende ekonomi avvecknas i kontinentens geografi med dess polarisering av utvecklingen mot kusterna och motsvarande utarmning av det inre. De inre befolkningsrörelser som blivit följden har i sin tur skärpt de regionala olikheterna. Den politiska balkaniseringen, som haft den beroende, perifera, ojämna utvecklingen som en av sina huvudförutsättningar, skapar betingelser av 'mikro-supimperialism' inom det i sig beroende systemet.

Vare sig den är mer eller mindre reglerad av någon pseudo-planering eller ej, kommer den beroende, perifera utvecklingen också i sina hittills embryonala 'framtid'-former att visa sig i en alltmer markerad marginalisering. Det är denna växande marginalisering som ligger till grund för dagens 'befolkningsproblem' i den tredje världen. Den obestridliga befolkningsexplosionen är på intet vis orsaken till det ökande eländet i den tredje världen, tvärtemot de förenklade resonemangen hos vår tids världsomspännande nymalthusianska läger. Den självcentrerade utvecklingen i de nu utvecklade länderna åtföljdes också den av en extraordinär och sekellång befolkningsexplosion. Den löstes emellertid, trots de — reella kostnader som alltid följer av en snabb befolkningstillväxt, av en inte ringare ökning av den samhällsliga rikedom. Vinsterna — i strikt ekonomiska termer — av en större täthet (skalfördelar i infrastrukturen osv) liksom de obestridliga psyko-sociologiska effekterna i dynamiken hos en konfrontation mellan generationer, var av avgörande betydelse. Befolkningsexplosionen i den tredje världen är ett uttryck för dess mognad, för dess krav på utveckling, sådant det avslöjas i motsättningen mellan detta krav och det globala systemets verkningar. Marginaliseringen är ett uttryck för denna motsättning, och den måste återföras till det utifrån pålagda, beroende utvecklingsmönstret och inte till befolkningsexplosionen. Också här finner vi utan tvekan en aspekt på problemet med ojämn utveckling på en hel kulturs nivå, dvs nödvändigheten av att överskrida kapitalismen förnims starkare i periferin än i centrum.

Detta objektiva behov av överskridande kommer uppenbarligen inte att förmedlas till verklighet förrän det omsatts i ett socialt medvetande. Och det är därför som frågan om övergången med nödvändighet leder in på det sociala medvetandet.

Det sociala medvetandet i systemets centrum och periferi

Problemet med det politiska och sociala medvetandet kan inte nalkas på ett korrekt sätt, om man inte utgår från den här framlagda allmänna utvecklingsmodellen. som skiljer mellan centralt och perifert mönster och möjliggör en korrekt definition av de sociala problemen ifråga.

Som vi minns antar arbetslöshet och undersysselsättning inte samma former och fyller inte samma roll i det perifera systemet som i centrum. I centrum antar arbetslösheten klart definierade former och har klara konturer, vilket möjliggör en enkel statistisk mätning. I periferin yttrar sig inte marginaliseringen enbart i en öppen, urban, reparerbar arbetslöshet. Den kommer också till uttryck i

- (1) undersysselsättning,
- (2) hög omsättning på arbetskraft, och
- (3) självanställning i verksamhetsgrenar med mycket låg produktivitet, vilket är det enda sättet att överleva för stora befolkningskategorier. Gränserna mellan dessa olika sysselsättnings- och undersysselsättningsformer flyter och förändras. Socialt skiftande och viktiga fenomen som en organiserad solidarisk fördelning, får inte ses som 'kvarlevor' från ett

traditionellt samhälle (by- och etnisk solidaritet osv), utan måste tolkas som medel att stå emot och överleva under en perifer kapitalisms betingelser, även om de är stöpta i 'traditionella' former. Det är på samma vis med de många ekonomiska 'fattig'-aktiviteterna, särskilt inom hantverket, servicen och småhandeln.

Det sociala och politiska medvetandet, särskilt klassmedvetandet, kan inte förstås och lokaliseras abstrakt, utan referens till det sociala system där de studerade sociala grupperna befinner sig. Medvetandet kan inte vara något annat än ett *medvetande om verkligheten*. Ett sådant medvetande gör det möjligt för sociala grupper att åstadkomma verk samma aktioner, vare sig de godtar systemet och de roller som de tilldelats, eller radikalt försöker förändra dess organisation.

Man kan konstatera att ett medvetande om tillhörighet i en social grupp (exempelvis proletariatet) i sig själv inte är detsamma som klassmedvetande. Det förra kan vara ett 'reformistiskt medvetande' — ett socialdemokratiskt klassmedvetande — vilket som vi sett utgör en objektiv betingelse för det centrala systemets funktion. Vid periferin är ett sådant socialt medvetande däremot inte möjligt, därför att systemet inte integrerar massorna. Det kastar ut dem, marginaliserar dem. Därför måste ett medvetande om marginaliseringen leda till ett förkastande av systemet. Frågan är då att konkret veta huruvida i ett visst land och vid en viss tidpunkt grupper eller undergrupper sammanknippar sitt fall med systemets objektiva sätt att fungera, eller ser det som orsakat av främmande sociala krafter, måhända övernaturliga. Det senare minskar uppenbarligen deras förmåga att handla för att ändra systemet, och inskränker deras politiska agerande till revolter utan strategi. Svaret på denna fråga, den enligt min mening viktigaste, varierar uppenbarligen alltefter grupperna, platsen och tiden.

Det är i detta teoretiska sammanhang man måste placera alla sociala, ideologiska, kulturella och politiska problem som präglar den 'tredje världen' idag.

Diskussionen om 'traditionellt' och 'modernt' har vanligen ställt de båda termerna i absolut motsats till varandra. Det senare har reducerats till sin historiska form (kapitalistisk och västerländsk) — varigenom man slagit igen dörren till ett *världsomspännande*, i sann mening *universellt* (men inte homogent) överskridande av kapitalismen. Det förra har setts utan samband med de existerande perifera samhällena, i och med att man förpassat det traditionella till (*en ickevästerländsk*) förkapitalism som inte längre existerar. Ty var finns de 'traditionella' samhällena idag? De som är underkastade funktionen att tillhandahålla billig arbetskraft åt den 'moderna' sektorn (åt de länkade sektorerna 1 och 3), i likhet med dem som tillsammans omfattar flertalet av jordens befolkning, är inte längre 'traditionella': de är pseudotraditionella, deras traditionalism är omvandlad, deformerad, undertryckt. Det finns fö som i Afrika exempel på rörelser för social omvandling i *traditionell dräkt* (de religiöst profetiska proteströrelserna, de teokratiska rörelserna för ett återupprättande av den lokala makten som de muselmanska brödraskapen i Västafrika — mourider i Senegal, 'sultanat' i Nigeria — eller den sudanesiska mandaismen, uppkomsten av vissa centraliserade monarkier i det animistiska Afrika som Wolof- och Dahomeystaterna osv), som är reaktioner på svårigheten att integreras med det globala systemet i vardande, dvs rörelser för anpassning till de betingelser som råder i periferin. Fenomen som sociologerna alltför ofta analyserat i termer av 'kvarlevor' — som 'tribalismen' eller solidariteten mellan bybor, familjer, klaner och etniska grupper bland de till städerna inflyttade — är alltför seglivade för att man inte ska vara föranlåten att kritisera denna mekaniska dualism. Deras livaktighet förklaras av att de pseudo-traditionella formerna döljer ett 'modernt' om än påvert innehåll: de utgör medel att överleva under marginalitetens

dramatiska betingelser.

Marginaliseringen reser ett högst allvarligt problem, det om dess former (och dess formers konsekvenser för det sociala medvetandet) och dess (alltid flytande) gränser. De empiristiska observationerna av sociala fenomen har på detta område lett till slutsatser, som enligt min mening ofta dragits för snabbt. Begreppet 'fattigkultur' och de analogier som dragits mellan detta och trasproletariseringen, utgör ett exempel på förenkling som det återstår att kritisera. A andra sidan har vi ämnet 'arbetararistokrati i de underutvecklade länderna' som ett annat diskutabelt exempel.

Det är förvisso så att 'arbetarklassen' i strikt mening under högst inledande industrialiserings-skeden, sådana som ännu i stor utsträckning råder i Afrika, kan framstå som 'privilegierad' och stående nära de småborgerliga skikten genom sin sociala ställning och sitt medvetande. De internationella bolagens politik har förstärkt denna karaktär. Under omständigheter som är säregna för särskilt vissa delar av det tropiska Afrika, har den fördröjda koloniala etableringen (den fördröjda utvecklingen av sektor 1) och fastheten i de ännu oförstörda förkapitalistiska strukturerna (som dominerar inom sektor 2), begränsat avtappningen till den 'moderna' sektorn (1 och 3), vilket åstadkommit ett samhälle på väg att periferiseras. I ekonomiska termer är utbudet av billig arbetskraft till den moderna sektorn i vardande begränsat; därav de mindre dåliga lönerna. Men den allt snabbare periferiseringsprocessen visar, att denna proletära kärnas positioner urholkas alltmer relativt sett, och ofta även absolut. Nya allianser uppträder därför mellan denna kärna och den marginaliserade massan, framdeles halvproletariserad i ordets egentligaste mening, och de bygger på en objektiv solidaritet (arbetslösheten framkallar nämligen en press på lönerna för de arbetande med relativt fast sysselsättning).

Därmed mognar de objektiva betingelserna för en verklig övergångsstrategi och öppnar vägen för ett överskridande av kapitalismen. ◻